

# Jacob Nieuwenhuis, luthers predikant in Zutphen (I)

JACOB RIEMENS

**Predikanten zijn voorgangers, maar vooral *voorbijgang*ers. De meeste predikanten van Zutphen sinds de Reformatie zijn vergeten, al spreekt een enkele naam nog tot de verbeelding, zoals die van Baudartius en De Bouma.**

**In deze twee artikelen\* beperk ik mij tot een *lutherse predikant van Zutphen: Jacob Nieuwenhuis. Wie was hij en in welke tijd leefde en werkte hij?***

Jacob Nieuwenhuis<sup>1</sup> werd op 26 oktober 1777 in Alkmaar geboren als zoon van Jacob Severin en Maria Geertruida Scholl. Vader Jacob had gevaren, maar voor de kust van Noord-Holland had hij schipbreuk geleden. Hij bleef in Holland, hij was koopman. Belangrijkste wapenfeit was wel dat hij niet meer terugging naar zijn geboorteland Denemarken.

## **Nyegaard werd Nieuwenhuis**

In Alkmaar ontmoette hij zijn uit Burtscheid (in de omgeving van Aken) afkomstige vrouw. In Nederland werd de Deense familienaam verkeerd uitgesproken. Men maakte er *Nydegaard* van en dat zinde hem niet. Zo kwam Jacob ter wereld als Nieuwenhuis. Een naam die later óók gewijzigd zou worden. Zijn grootvader was Niels Pedersen; deze had een opleiding tot predikant achter de rug. Nog vóór hij aangesteld kon worden als dominee trouwde hij. Het druiste in tegen de kerkelijke wetten van Denemarken, en betekende dat hij nergens benoemd kon worden. Hij moest ander werk zoeken. Hij vond dat in de handel in specerijen in Kopenhagen.

Niels was geen goede handelaar; het kerkelijke werk trok hem meer dan de specerijen. Hij was dan ook blij en opgelucht toen hij benoemd werd tot adjunct-geestelijke: koster in Hals (Jutland), Stift Aalborg.

Een stapje verder terug en we komen bij Peder Nyegaard, de overgrootvader van onze Jacob. Deze was zendeling geweest in Tranquebar<sup>2</sup> en werd later predikant in Reesen en Hunslum in het Stift Ripen (Jutland). Peder trouwde met een dochter van Jacob Jersin, de bisschop van het in Noorwegen gelegen Stift Christiaansand.

## **Niet in de handel**

Vader Jacob wilde niets liever dan dat zijn zoon ook in de handel zou gaan. Door tussenkomst van de Alkmaarse lutherse predikant De Reus<sup>3</sup> gebeurde dat niet. Deze wist hem over te halen zijn zoon na de lagere school te laten leren. Zo mocht hij in november 1789 naar de Latijnse school van Alkmaar, en verliet deze opleiding in 1794 als primus. Intussen had hij ook drie jaar priëvels gehad van Govert de Beer, een meester

---

1 In diverse publicaties is ook sprake van Jacobus.

2 Denemarken had – net als de Nederlanden – in de zeventiende eeuw een soort van VOC. In het oosten van India bouwden de Denen Fort Danborg. Het bestaat nog steeds. Meer hierover is te vinden in een publicatie van Peter Ravn Rasmussen, *The Danish East India Company 1616-1669. A brief essay, chiefly in narrative form.*

3 Nicolaas de Reus (1750-1803) was predikant van Middelburg (1776-1780), van Alkmaar (1780-1792) en van Den Haag (1792-1803).

die hem had onderwezen in wis- en natuurkunde. Deze gaf voortreffelijk onderwijs. Hij wijdde Jacob in in de werken van Descartes en Spinoza.

Jacob zou worden opgeleid tot predikant. In die tijd – nog vóór de komst van het Luthers Seminarium in 1816 – moesten aanstaande predikanten eerst opgeleid worden bij een (plaatselijke) predikant. Hun studie werd (verplicht) afgesloten aan een Duitse hogeschool. Zo kwam hij terecht bij ds. Johan Wilhelm Statius Muller. Deze was in Alkmaar gekomen in 1794, maar vertrok een jaar later naar Haarlem; de opleiding van Nieuwenhuis werd daarom in Haarlem voortgezet en afgerond. Hij kreeg als voorbereiding op de academische opleiding ‘bijzonder en huisselijk onderwijs’ van deze predikant, die hij altijd heeft geroemd en geprezen.

In Amsterdam was in die tijd Johan Christian Baum<sup>4</sup> predikant, iemand die bekend stond als rationalist, al zijn er ook bronnen die hem als rechtzinnig bestempelen.<sup>5</sup> Hij adviseerde Jacob zich in te laten schrijven aan de hogeschool van Tübingen. Daar doceerden bekende rechtzinnige hoogleraren. Twee jaar studeerde Nieuwenhuis hier; behalve theologische colleges kreeg hij ook kerkgeschiedenis en wis- en natuurkunde. Daar volgde hij ook enige tijd privéles in beide laatstgenoemde vakken.

### Naar Zutphen

Tegen het einde van 1798 was hij, 21 jaar jong, bijna klaar voor de kerkelijke dienst. Op 28 maart 1799 werd hij door het Amsterdamse Consistorie van het Luthers Kerkgenootschap cum laude bevorderd tot proponent, en op 5 november 1799 kreeg hij een beroep van de lutherse gemeente van



**Jacob Nieuwenhuis, ten tijde van zijn hooglerschap aan de Leidse universiteit, in professorale toga. Litho (prent) van L. Springer, 1825. (foto: Regionaal Archief Alkmaar)**

Zutphen. Het kerkelijk gebruik wil dat een kandidaat in de theologie vóór hij in een gemeente gaat werken als predikant, geordineerd<sup>6</sup> wordt. Op 11 december 1799 volgde in Amsterdam zijn inzegening tot predikant na een afgelegd peremptoir examen, en kon hij de reis naar het oosten gaan maken.

In het najaar van 1799 preekte Nieuwenhuis ‘op beroep’ in Zutphen. Twee ouderlingen, de heren Springman en Hollerman, haalden hem op van zijn logeeraadres en begeleidden hem naar de kerk. Tussen die twee in lopend, zei Nieuwenhuis: ‘Ik gelijk wel op een reizend commies, die zijn staalboek moet vertoonen om te zien of er kooplust is.’ Hollerman, zelf een reizend vertegenwoordiger met staalboeken, lachte en zei: ‘Dat zal zich wel schikken, als de lakens goed en de

4 Johan Christian Baum (Oldendorff 1739) studeerde te Halle en was predikant te Amsterdam van 1783-1806.

5 Loosjes, *Geschiedenis der Lutersche Kerk in de Nederlanden* (Den Haag 1921) p. 198.

6 *Geordineerd* betekent zo veel als ‘gewijd’; een *peremptoir examen* is een afsluitend examen.

prijzen niet te hoog zijn.’ Men was tevreden over de preek, Zutphen wilde de jonge proponent als predikant.

### Wetenschap en theologie

Nieuwenhuis verbond zich aan Zutphen op 2 februari 1800 en bleef hier tot oktober 1803, toen hij naar Utrecht vertrok. Daar zou hij dertien jaar blijven. Hoewel hij predikant was geworden, liet de wis- en natuurkunde hem niet los. In zijn Zutphense jaren gaf hij in deze vakken onderwijs aan de kadetten van de Militaire School<sup>7</sup> in Zutphen. Hij schreef zelfs een tweedelig *Wiskundig Leerboek*, in 1803 uitgegeven door H.C.A. Thieme. Het eerste deel, *de Rekenkunde en Meetkunde*, droeg hij op aan de Utrechtse hoogleraar Johann Friedrich Hennert; het tweede, *de Algemeene Rekenkunde of Algebra*, aan generaal Jan Hendrik Voet.<sup>8</sup>

### De zuivere toon

Hij stond ‘voortdurend op een zeer goeden voet’ met de kerkenraad. Hij typeerde de mannen ‘met lof vermeld en als degelijke Christenen’. Tot zijn vrienden behoorde ook organist Bos, een uitstekend muzikkenner en orkestmeester. Die was zo’n grote vijand van valse tonen en wanklanken dat hij eens bij het uitgaan van de Walburgiskerk, waar ds. Van Wullen dienst had gedaan, hem opwachtte en zei: ‘Wel, Dominé, wat was dat een heerlijke preek! Hoe jammer dan Uwe tonen zoo valsch waren. Vergun mij toch Ules in de muziek te geven, ik zal het voor niet doen en mij dubbel beloond achten, als gij zuivere tonen aanslaat.’ Het stugge antwoord dat de gramstorige Van Wullen gaf, laat zich raden.



*De preekstoel van de lutherse kerk aan de Beukerstraat. (foto: Jan Frings)*

Bos werd door Nieuwenhuis omschreven als een braaf, welwillend en beschaafd man, die niemand ontzag als het aankwam op handhaving van de toonkunst. De Groningse hoogleraar Jacob Domela Nieuwenhuis publiceerde herinneringen<sup>9</sup> aan zijn grootvader en schreef:

*Eens dirigerde hij [Bos; JR] te zijnen fuize een ook door mijn grootvader bijgewoonde repetitie van een zich oefenend zanggezelschap, bestaande uit dames en heeren van den eersten stand. Op eenmaal een valsche bastoon van een der*

7 Deze militaire school stond onder leiding van generaal Jan Hendrik Voet.

8 Voet (1758-1852) was enige tijd werkzaam aan de militaire school van luitenant-kolonel De Chatillon te 's-Hertogenbosch, en werd benoemd tot directeur van de militaire school te Zutphen. Later werd deze school een algemeen theoretische en praktische school voor artillerie, genie en waterstaat, en werd het onderwijs verplaatst naar Amersfoort.

9 *Stemmen uit de Luthersche Kerk In Nederland*, tijdschrift onder redactie van J.P.G. Westhoff, e.a., 6<sup>e</sup> jr. Amsterdam, 1900. Meer citaten in deze bijdrage zijn hieruit afkomstig.

zangers hoorende, vloog hij woedend op, met den uitroep: 'Wie zingt zoo duivelsch valsch?' Allen zagen den Burgemeester Sels aan, die zeer laconisch antwoordde: 'Maak U niet dikke, Bos!'

### Anekdote over een paaspreek

Toen Nieuwenhuis zijn eerste paasdiensten had, met zowel op eerste paasdag als tweede paasdag een dienst, deed zich een bijzonder voorval voor. Door omstandigheden had hij geen gelegenheid gehad zich voor te bereiden op de dienst van tweede paasdag; hij had daarom aan zijn huisgenoten gevraagd hem heel vroeg te wekken, zodat hij nog het nodige aan de voorbereiding zou kunnen doen. Helaas voor hem versliepen de huisgenoten zich die ochtend en het was half negen toen hij werd gewekt door zijn kapper, die hem moest kappen en poeieren, zoals toen te doen gebruikelijk was. De man stond voor zijn bed en riep luidkeels: 'Het is reeds half negen geslagen.' Nieuwenhuis moest om negen uur in de kerk zijn! Hij sprong zijn bed uit, sloeg zich snel een laken om en liet zich kappen. Intussen pakte hij een nieuw testamentje, dat bij zijn preek in wording op tafel lag en zocht koortsachtig naar een pakkende Bijbeltekst, want hij wist dat het met de half begonnen preek niets meer zou worden. Ineens viel zijn oog op 1 Johannes 3:2, waar deze woorden staan: *Geliefden! Nu zijn wij kinderen Gods, en het is nog niet verschenen wat wij zijn zullen; maar wij weten dat, als het verschijnen zal, wij hem gelijk zullen zijn, want wij zullen hem zien gelijk hij is!* Snel doorliep hij de samenhang van dat hoofdstuk, met de beide vorige, en maakte uit het hoofd een schets. Hij kleeft zich snel en ging naar de kerk. Zelf schreef hij hierover in zijn dagboek:

Wat en hoe ik gepredikt heb, weet ik zelf niet meer, want ik had er geen letter van opgeteekend. Maar dit weet ik, dat mijne improvisatie een diepen algemeenen indruk had gemaakt en ik, naauwelijks den predikstoel had verlaten, of de ouderling Kretschmer kwam zeer aangedaan tot mij zeggende: 'Nieuwenhuis! die preek moet ge mij laten lezen, zoo goed heb ik u nooit hooren prediken.'

Ik zag hem half verlegen en beschaamd aan, zeggende: 'Gij spot er zeker mede, ik heb geen tijd gehad om de preek te schrijven gelijk de beiden van gisteren.'<sup>10</sup> 'Ja,' was zijn antwoord, 'die waren goed en geleerd, maar niet zoo stichtelijk.'

Deze ontmoeting bracht mij tot nadenken. Ik erkende en gevoelde nu, hoe gevaarlijk het zij voor een jong predikant, indien hij bij eenige gave tot improviseren, zich hierop zou willen verlaten, het lastig preken opstellen en schrijven verzuimen en zich op eene kleine schets verlaten gelijk vele ambtsbroeders doen, maar dan ook spoedig, althans binnen weinige jaren in onaangename redites<sup>11</sup> vervallen en ten laatste gestadige repetiteurs funner oudere denkbeelden worden. Intusschen verblijdde mij de eerste gewaagde proeve, omdat zij mij van de mogelijkheid overtuigde om des noods met moed en kracht te kunnen improviseren. Eene ondervinding, die mij naderhand dikwerf is te pas gekomen.

### Een krankzinnige kraamvrouw

Over zijn catechetisch werk schrijft Nieuwenhuis dat hij wekelijks in de kerk een kleine catechisatie hield, een voor grote meisjes, een voor grote jongens en een

<sup>10</sup> Eerste paasdag.

<sup>11</sup> Herhalingen.

algemene catechisatie voor wie belijdend lid van de kerk wilde worden. Hij schreef in die tijd een bij Thieme uitgegeven *Leiddraad tot catechetisch onderwijs*.

De jonge predikant was praktisch ingesteld. Dat bleek toen hij bij een dame geroepen werd die tot de Hervormde Kerk behoorde. Ze was een paar dagen daarvoor bevallen en was, als gevolg van een 'zogverplaatsing' totaál krankzinnig geworden. Haar man was kapitein, en ze waren tot dat moment erg gelukkig. Ze woonden vlak bij de predikant. Deze hoorde, terwijl hij zat te studeren, op een ochtend dat het raam van de kamer van deze vrouw werd opengeschoven. Vervolgens hoorde hij gerinkel en geraas van brekende flessen, potjes, schotels en theegoed. Zijn eerste gedachte was dat de krankzinnige kraamvrouw alleen op haar kamer was gelaten en dat zij uit het raam dreigde te springen. Hij vloog naar beneden, waar hij haar man aantrof. Die was in paniek en had alleen maar iemand naar de smid gestuurd om de door de vrouw afgesloten kamerdeur open te maken. Nieuwenhuis zei dat hij beter een ladder kon halen om via het raam naar binnen te klimmen. De kapitein vond het een goed idee. Wat er toen gebeurde, beschreef de dominee als volgt:

Terstond gingen wij beiden naar den tuin, ik hield de ladder vast terwijl A. in de kamer zou klimmen door het nog open raam. Maar zoodra ze zijn hoofd zag, riep ze met dreigende woorden: 'Weg, barbaar. Gij hebt mij ongelukkig gemaakt.' Bevreesd misschien dat hij zijn hoofd er bij zou inschieten, was hij terstond weer beneden. Daarop klom ik de ladder op en het raam in, terwijl zij mij verbaasd en weifelend aanstaarde. 'Kom, lieve mevrouw,' zei ik. 'Gij zijt ongekleeed, zult het weg krijgen van koude en togt, ga toch in het bed', en

zij liet zich van mij geleiden en stapte in het ledikant, terwijl ik schielijk de deur opende en haar man met de baker terstond binnen traden.

Maar nauwelijks zag zij hem weder, of ze vloog weer uit het bed met woede op hem aan, uitgillende: 'barbaar! barbaar!' 'Ga toch heen, A.....,' zei ik, 'Uwe vrouw wil u niet zien.' Hierop zag ze mij aan, drukte mij de hand en zei: 'Dat is braaf! Gij zult mij verdedigen, niet waar?, tegen dien barbaar.'

'Ja, dat beloof ik U,' was mijn antwoord, 'maar dan moet ge ook in het bed blijven, uw drankje innemen en gaan slapen.'

'Dat zal ik,' zei ze, 'Dominé, als Gij bij mij blijft en de wacht houdt.'

'Blijven kan ik niet,' was mijn antwoord, 'ik moet nog zieken bezoeken, maar kom spoedig weder.' Beneden gekomen moest ik den goeden ontstelden man alles verhalen en ging naar huis.

Maar des avonds tegen middernacht reeds half ontkleeed zijnde, om naar bed te gaan, hoorde ik hevig aanschellen. De meid kwam boven en verzocht uit naam van den kapitein, of ik toch terstond bij zijne vrouw wilde komen. Ik ging schielijk naar beneden. Daar zat de man mij op te wachten, zeggende: 'Zij wil niet rusten of stil zijn, als niet het kind terstond door U wordt gedoopt.'

'Maar, mijn goede vriend!', zei ik, 'dat kan immers niet. Gij en Uwe vrouw zijn beide Gereformeerd en de predikanten Uwer gemeente zouden het met regt kwalijk nemen, indien ik het kind doopte.' 'Dat weet ik wel,' zei hij, 'maar zij dringt er op aan dat Gij en niemand anders het kind moet doopen. De dokter heeft haar een slaapdrank



1800	Naam kind	Dooper	Geboorte	1800	Kind	Dooper	Geboorte
1800	1	Frederik Wilhelms	M. Polke & Maria van der Meer	1800	1	Thomas Pieter (Christiaan) Doring	de Noede
1800	3	Johann	F. Loosdrecht (Christiaan) Mart. de Noede	1800	1	Medicus Jacobus van der Meer	de Noede
1800	10	John Philip	Wijl. Philip Just. van der Meer	1800	2	Johannes Sathonius Gerardus van der Meer	de Noede
1800	26	Johannes Jacob	Lechardt Wilhelms van der Meer	1800	25	Louise de Noede	de Noede
1800	27	Beelhot Fried	Jacobus Nieuwenhuis & Louise van der Meer	1800	13	Beetje van der Meer	de Noede
1800	6	Medicus	Medicus Paulus van der Meer	1800	18	Anna Maria van der Meer	de Noede
1800	6	Johannes Hendrik	Johan Christiaan van der Meer	1800	-	Melchior van der Meer	de Noede
1800	7	Johanna Margaretha	van der Meer	1800	-	de Noede	de Noede
1800	10	Adam	van der Meer	1800	-	de Noede	de Noede
1800	11	Christina Sophia	van der Meer	1800	-	de Noede	de Noede
1800	-	Medicus	van der Meer	1800	-	de Noede	de Noede

Fragment uit een doopboek van de lutherse gemeente. De tekst is van de hand van de opvolger van Jacob Nieuwenhuis. Het doopboek berust in het archief van de evangelisch-lutherse gemeente Zutphen. (foto: Jan Frings)

voorgeschreven, maar dien wil zij niet innemen voordat het kind gedoopt is. Doet dan maar een schijndoop, ik kan het naderhand stil in de kerk doen doopen.'

Ik bedacht mij een oogenblik en ging mede. Vóór het bed der kraamvrouw gekomen zag ik, dat ze met een blijmoedig gelaat oprees, zeggende: 'Goddank! Gij wilt mijn kind doopen, goede Dominé; kom, baker, maak alles gereed, hoe eer hoe liever.' 'Ik zal het doen,' zei ik, 'maar onder ééne voorwaarde: dat Gij eerst uw drankje inneemt en dan zal ik het kind doopen.' Zij deed de belofte, ik deed een gebed en doopte het kind. Daarop schonk ik zelf het drankje in. Zij zag mij weenende aan en nam het in. Ik nam afscheid en ging naar huis.

De vrouw herstelde en kwam sinds die tijd geregeld bij Nieuwenhuis aan huis met haar kindje op de arm. Telkens zei ze blij te zijn dat haar kind door hem gedoopt was. Van een latere doop in de Walburgiskerk kwam niets terecht.

Nieuwenhuis vertrok naar Utrecht. Ds. Matthes werd zijn opvolger en kreeg met deze doop te maken. De vrouw hoorde bij toeval dat het maar een schijndoop was geweest – het kind was dus eigenlijk nog niet gedoopt. Ze zou opnieuw krankzinnig geworden zijn als men niet direct in de doopboeken had gecontroleerd of de naam van het kind werd vermeld. Ds. Matthes zag dat dit niet was gebeurd en doopte het kind alsnog en gaf haar een doopbewijs mee.<sup>12</sup> Wat er verder gebeurde, bleef onvermeld.

12 De Hervormde Kerk kende geen doop dan te midden van de gemeente, groot of klein.